

ÍROTT ÉS BESZÉLT NYELVI MEGNYILATKOZÁSOK ELEMZÉSE PSZICHOLINGVISZTIKAI SZEMPONTBÓL

BÁCSKAI ERZSÉBET

A dolgozat részét képezi egy terjedelmesebb — kísérleti jellegű — vizsgálatnak, amely különböző életkorúak beszélt és írott nyelvi megnyilatkozásainak összehasonlító elemzését, értékelését tűzte ki célul. A legfőbb elérendő cél: a nyelvi anyag aktualizálásának, a nyelvhasználatnak szervező pszichikus mechanizmusát feltárni sajátos kommunikációs szituációkban.

A már elvégzett, a folyamatban levő és az elkövetkezendő vizsgálatok pszicholingvisztikai aspektusból közelítik meg a középiskolások írott és beszélt nyelvi megnyilatkozásainak értelmezését.

A vizsgálat menete

A vizsgálatot a szentesi Horváth Mihály Gimnáziumban folytattuk 1976—1978-ban. Komplex, sok szempontú eljárásmódjaink közül a kérdőíves feladatok egyikét és az exploráció során rögzített anyag meghatározott részletét választottuk jelen elemzés anyagául. E két korpusz adja a probandusok írott, illetve beszélt nyelvi megnyilatkozásait.

A vizsgálatban részt vett tanulók az I.a; I.d;

a II.a; II.c és

a III.a; III.c; III.d

osztály tanulói voltak. Összesen 56 fő volt 15 éves, 34 fő volt 16 éves, 51 fő volt 17 éves. A vizsgálat probandusainak nemenkénti megoszlása: 115 lány és 26 fiú. Ebből 15 éves 49 lány és 7 fiú; 27 lány és 7 fiú 16 éves, 17 éves 39 lány és 12 fiú. A probandusok először a kérdőívet töltötték ki, az explorációra egy későbbi alkalommal került sor. A továbbiakban: L=lány, F=fiú.

Az írott nyelvi megnyilatkozás elemzése

I. 1. Kérdőívünk egyik feladatául a tanulóknak értelmezniük kellett a „fiaié” toldalékokkal ellátott főnevet. E feladat megoldását összehasonlítottuk az egyik szóbeli megnyilatkozás eredményével. Az összehasonlítás alapjául a helyes és a helytelen megoldások alakulása, a megnyilatkozások mondategységeinek terjedelme, az alkalmazott elemek minősége és a mondatok megszerkesztettsége szolgált. A „fiaiei” szóalak értelmezésekor *helyes*nek fogadtuk el a szóalak nyelvi összetevőinek sikeres feltárását és a szó mondatbeli helyzetének megfelelő voltát. *Félmegoldásként* tartottuk számon azokat a válaszokat, amelyekben a tanulók a nyelvi összetételt nem fejtették meg, de a mondatba történő beszerkesztéskor a szó alaktani végződésének

jelentésében történt. *Helytelen* megoldásnak tekintettük a hibás alaktani értelmezést, illetve a mondatba illesztés során a nem megfelelő jelentést számítottuk hibásnak. Így:

Jó megoldás	91 fő	64,5 %
Rossz megoldás	11 fő	7,8 %
Félmegoldás	35 fő	24,8 %
Nincs megoldás	4 fő	2,9 %
	141 fő	

A koronkénti megoszlás alakulása:

	15 évesek		16 évesek		17 évesek	
	db	%	db	%	db	%
Jó	37	26,24 %	19	13,47 %	35	24,82 %
Rossz	2	1,41 %	5	3,54 %	4	2,83 %
Félm.	16	11,34 %	9	6,38 %	10	7,09 %
Nincs	1	0,7 %	1	0,7 %	2	1,41 %

Az osztályok tanulóinak számához viszonyítva a legtöbb helyes megoldás a III.d osztályban született (75%), és a többi is félig jó megoldás (25%), egyetlen probandus megoldása sem hibás. A további sorrend: a III. a (71,42%) és az I. a (67,77%) jó teljesítménye, majd az I. d (64,27%) és a III. c (64,0%) következik. A „leggyengébb” eredmény is 50%-os (II. c) e feladat megoldásakor.

Az írásbeli megnyilatkozások esetén felmerül a kérdés: melyek azok a tényezők, amelyek mondataink megszerkesztettségét motiválják? Tudjuk, hogy a gondolat-közlés és gondolatcsere eszközeként lehetővé válik számunkra, hogy társadalmilag ismert és elismert normák szerint építsük fel közölni és megértetni kívánt mondani-valónkat. Társadalmi normák, konvencionális jelrendszer, társadalmi és szituacionális függőség: valamennyi meghatározza nyelvhasználatunkat. Hogy mi az egyértelműen individuális, az egyéni és egyszeri nyelvhasználatunkban? A nyelv jeleinek felhasználása: a nyelvi eszközök, a nyelvi formák kiválasztásának módja.

Azáltal, hogy ez a kiválasztás a kollektíva által rögzített, szociális érvényű, nagyjából állandó, ugyanakkor folytonosan mozgásban levő (fejlődő, gyarapodó vagy éppen kopásban levő), de legalábbis konvencionális jelekből történik — melyek rendszert alkotnak —, dinamikus kölcsönhatás érvényesül itt is az „egyéni” és a „társadalmi” relációjában. Hogy ez a rendszer nem változatlan, önmagával és önmagában mérhető rendszer, valóságos voltát, elemeinek tényleges meglétét is csak mozgásban, azaz a nyelvhasználat által meghatározott szinten mérhetjük. A nyelvhasználat egyes szintjeinek megkülönböztetése, ismertetése nem feladatunk. Annyit azonban meg kell említenünk, hogy — többek között — a mondat szerkezeti formák tekintetében eltérőek az írott és a beszélt nyelv lehetőségei, felhasználási módjai is. „Az írás már fogalmazás közben visszaolvasható, s ennek révén a szerkesztés jobban ellenőrizhető benne.” (DEME, 1976.)

I. 2. Hogyan alakul e tekintetben vizsgálati személyeink írott nyelvi nyelvhasználat, milyen a mondatoknak a bennük foglalt *mondategységek* számával mért

átlagos terjedelme, szókincsgazdagsága; mennyi az a legtöbb mondategység, amellyel a „fiúié” szóalak értelmezését kifejtik a tanulók?

A 141 vizsgálati személy által összesen használt mondategység száma: 1755 mondategység. A szó értelmezésekor felhasznált legtöbb mondatalkotó elem: egy esetben 30 mondategység, négy alkalommal 25 mondategység, egyszer 23 mondat-egység... stb. Az értelmezésre felhasznált legkevesebb mondat-egység: 4, ez hat probandus válaszában fordult elő. Táblázatunk a leggyakrabban előforduló, a leg-
többek által használt mondat-terjedelem alakulását mutatja be:

	Mondategység	Gyakoriság	%
1.	15	15	10,63 %
2.	12	13	9,21 %
3.	16	10	7,09 %
4.	14	10	7,09 %
5.	6	10	7,09 %
6.	10	9	6,38 %
7.	11	8	5,67 %
8.	17	6	4,25 %
9.	8	6	4,25 %
10.	5	6	4,25 %
11.	4	6	4,25 %
12.	22	5	3,54 %
13.	19	5	3,54 %
14.	18	5	3,54 %
15.	13	5	3,54 %

A feladatmegoldás során a tanulók által használt átlagos mondathosszúság 12,44 mondategységből áll, s ez az előfordulási gyakorisággal is egyező képet mutat, hiszen táblázatunkban a 12 elemet felhasználókat a második helyen találjuk — közvetlenül a 15 mondategységből alkotók után —, tehát az átlagos mondathosszúság és a gyakoriság megoszlás egyenletes.

A beszélt nyelvi megnyilatkozás elemzése

II. 1. Feladataink közül a következőben a ház főnév négy meghatározott viszony-
raggal ellátott alakját kellett a vizsgálatban részt vevőknek szóban értelmezniük. E feladatmegoldás során több lényeges irányelvünk volt, amelyeket igyekeztünk
érvényesíteni a megnyilatkozások értékelése során. Tudjuk, hogy „...a nyelvhaszná-
latnak, a beszédnek — ha élőbeszéd és írott forma genetikus rendjét tekintjük — az
előszó az elsődleges, s látszólag ma is domináns formája...” (DEME, 1971.) Kíván-
csiak voltunk arra is, hogyan alakul a mondatok megszerkesztése, s ez mennyire vi-
seli magán az élőbeszéd jellegzetességeit; hogyan érvényesül benne az élőbeszéd —
vagy beszélt nyelvi megnyilatkozás — spontán, egyszeri, individuális jellege, s ez
miben rejlik.

A feladat szerint:

<i>háztól</i>	(ablativusi)
<i>házanként</i>	(distributivusi)
<i>házul</i>	(essivusi-modalisi)
<i>házastul</i>	(sociativusi)

alakokat kellett a tanulóknak értelmezniük. A feladatmegoldás mind a négy alak helyes értelmezése tekintetében csak 78 válaszban kifogástalan (55,31%); részben helyes, de a 3. vagy a 4. szóalak értelmezésében hibázott 62 tanuló (43,97%), egy tanuló nem próbálta meg a válaszadást. Az egész feladat megoldásának eredménye:

	15 éves		16 éves		17 éves	
	db	%	db	%	db	%
Jó	36	25,53 %	18	12,76 %	24	17,02 %
Részben jó	19	13,47 %	16	11,34 %	27	19,14 %
Nincs	1	0,7 %	—	—	—	—
A 3. rossz	16	11,34 %	12	8,51 %	24	17,02 %
A 4. rossz	3	2,12 %	4	2,83 %	3	2,12 %

A válaszok, értelmezések valóban magukon viselik a beszélt nyelvi megnyilatkozások sajátosságait. Jellegzetes ebben a válaszadásban is, hogy annak szövege (a tanulók válasza) állandó, változtathatatlan, spontán módon szerveződött. „Úgy érkezik a hallgatóhoz, hogy a gondolat születik: kissé nyersen, darabosan, sőt nemritkán darabjaiban, a magvát elől hordva, a többi mozzanatot kiegészítésként az után.” (DEME, 1971.)

II. 1. 1. Érdekesen alakul a téma-réma viszonylat e mondatválaszokban. A két rész egymáshoz úgy igazodik, hogy a *téma* részben megismétlődik az értelmezésre váró szóalakok egyike, míg a *réma* az a részlete a mondatnak, amelyben a tanulók az értelmezést megadják, azaz újat tesznek a már meglevő elemhez, új közléssel élnek. Általában — ha az elemzendő mondatoknak a sorrendiségét nézzük meg — a *téma* rész egyúttal a mondat bevezetőjében található meg, míg a *réma* a második felében foglal helyet. A legtöbb esetben a sorrendiség döntő lehet a hangsúlyos és a kevésbé hangsúlyos részek vonatkozásában is. A tanulók közül 43-an (30,49%) az I. mondat értelmezésekor a „háztól” alakot az első helyre állították, s a témát követi az új közlés: „Háztól-házig futottam a hírrel.” (11. L.) „Háztól-házig halad...” (102. F.) „Háztól-házig jártunk, s végül csak megtaláltuk.” (44. L.) „Háztól-házig járt az áruval.” (18. L.) A tanulók közül 72-en (51,06%) a rémát, az új közlést tartalmazó részt állították a mondat első részébe, míg az utolsó helyen áll az értelmezendő szóalak: „Az asszony mérgesen elment a háztól.” (15. L.) „Nehéz megválni a megszokott háztól.” (96. L.) „Elmenekült a háztól.” (97. L.) „Ha felnő a gyermek, elkerül a háztól.” (121. L.)

II. 1. 2. A második mondatot egy tanuló nem próbálta meg értelmezni. A témát elől hordja a válaszok közül 54 (38,29%). „Házanként szedik a villanyszámlát.” (112. L.) „Házanként mások a szokások.” (109. L.) „Házanként két utcai lámpára van szükség.” (128. L.) A 2—3. helyen áll a *házanként* szóalak 10 esetben (7,09%). Ilyenkor rendszerint a névelő előzi. „A házanként szedett számlát összeadták.” (17. L.) „A házanként eltérő szokásokon változtatunk.” (134. L.) „A papírgyűjtést házanként végzik.” (23. F.) A mondat másik részében áll az értelmezett szóalak 76 esetben (53,9%). „A házszámok változnak házanként.” (25. L.) „Mindenkint följegyeztek a listára házanként.” (30. L.) „A mi falunkban az ízek házanként változnak.” (44. L.) „Tavasszal már csak házanként fűtenek.” (63. L.)

II. 1. 3. A harmadik mondatban 52 helytelen megoldás van (36,87%). A *házul* essivusi viszonyraggal ellátott szóalakot az első helyen 22-en alkalmazták (15,6%). „Házul adom neked a palotát.” (66. L.) „Házul a szabad eget választották.” (92. L.) „Házul egy kunyhót választottak.” (95. L.) A témát — azaz a „házul” alakot — a mondat első felében találjuk meg 26 válaszban (18,42%). „Elfogadnám házul ezt a

vikendházat.” (22. L.) „A csiga házul meszes vázat épít.” (78. L.) „Szívesen házul választanám azt az erdei kunyhót.” (131. L.) A mondat végére kerül az értelmezett szóalak 42 esetben (29,78%). „Játékból ezt a szekrényt nevezem ki házul.” (57. L.) „Kiránduláson a sátort kell elfogadni házul.” (88. F.) „A macskám egy kosarat kapott házul.” (76. L.)

II. 1. 4. A negyedik szóalak értelmezésekor nyolc teljesen hibás mondatot alkottak (5,6%); 12 fő (8,51%) a szóalakot nem értelmezte helyesen. Az értelmezendő szó a mondat elején található meg 41 esetben (29,07%). A mondat közepe tájára került a *házastul* szóalak 23 ízben (16,31%), míg az utolsó helyen szerepel 57 válaszban (40,42%). Hibás és félig hibás eset 20 válaszban van (14,18%). Néhány példa az első esetre: „Házastul vándorol a csiga.” (73. L.) „Házastul-mindenestül odaveszett minden.” (92. L.) „Házastul leégett a birtoka.” (70. L.) A mondat közepe táján áll: „A csiga házastul mászott el.” (9. L.) „Ezt a portát házastul vette meg.” (7. L.) „Szinte házastul mentek nyaralni.” (81. L.) Az utolsó szó a mondatban: „Légy a feleségem, de csak házastul!” (67. L.) „Elköltözött a pereputtyával házastul.” (43. L.) „A bútoraitak elárverezték házastul.” (139. L.)

Összegezve: a mondatban *első* helyen áll az értelmezendő szó ($4 \times 141 = 565$ lehetőség) 160-szor (28,36%); a *második* helyen, illetve az első rész *közepén* van 84-szer (14,89%); a *mondat második felében* van 247-szer (43,79%). A hibás megoldások száma 72 (12,76%), egy tanuló nem adott választ.

A probandusok válaszadása bizonyította ebben az esetben is, hogy a beszélt nyelvi megnyilatkozások általában a lényegüket, „magvukat” elől hordják, s csak az új közlemény után áll a már ismert rész.

II. 2. Megfigyeltük, hogyan alakul a mondat terjedelme, milyen a beszélt nyelvi megnyilatkozások átlagos mondategységhasználatára.

Táblázatainkban külön-külön mutatjuk meg az egyes szóalakok beillesztése alapján a négy megalkotott mondat terjedelmét, a felhasznált mondategységek gyakoriságát. Ennek alapján az átlagos mondathosszúság megoszlik az 5; illetve a 4 elem-ből álló mondatok között.

Az I. mondat alkotóelemeinek gyakorisága: legtöbben, 41-en (29,07%) 5 egy-ségből állították össze az értelmezést: a második helyen áll a 7 elemű mondathosszúság 33 fővel (23,4%). A harmadik legtöbbször alkalmazott hosszúság 6 mondategység felhasználásával készült 22 főnél (15,6%).

	15 évesek			16 évesek		17 évesek		Összesen
	M. e.	db	%	db	%	db	%	
1.	5	16	11,94	13	9,21	12	8,51	41
2.	7	12	8,51	7	4,96	14	9,92	33
3.	6	9	6,38	5	3,54	8	5,67	22
4.	3	9	6,38	—	—	10	7,07	19
5.	4	5	3,54	5	3,51	4	2,83	14
6.	2	3	2,12	1	0,7	1	0,7	5
7.	8	2	1,41	3	2,12	—	—	5
8.	10	—	—	1	0,7	—	—	1
9.	—	—	—	1	0,7	—	—	1

M. e. = mondategységek száma

A második táblázatunk a 2. szó (házanként) értelmezésének eredményét mutatja. A szóbeli válaszadáskor itt is megfigyelhetjük a mondatok tömör, lényegretörő szerkesztésmódját. Ezt bizonyítják a felhasznált alkotóelemek mennyiségi mutatói is.

A legtöbbször a 4 mondategységből álló változatot használják ebben az értelmezésben: 59-en (41,84%), a második leggyakoribb mondatösszetétel 5 mondategységből áll, ezt 34-en alkalmazták (24,11%). A harmadik legnagyobb gyakoriságú forma 6 egységből áll, ez 20 főnél kerül alkalmazásra (14,18%).

	15 évesek			16 évesek		17 évesek		Összesen
	M. e.	db	%	db	%	db	%	
1.	4	29	20,56	11	15,51	19	13,47	59
2.	5	15	10,63	6	4,25	13	9,21	34
3.	6	4	2,83	5	3,54	11	15,51	20
4.	7	2	1,41	3	2,12	4	2,83	9
5.	3	5	3,54	3	2,12	1	0,7	9
6.	8	—	—	4	2,83	1	0,7	5
7.	9	—	—	1	0,7	2	1,41	3
8.	2	1	0,7	—	—	—	—	1
9.	—	1	0,7	—	—	—	—	1

Következő táblázatunk a „házul”, az essivusi-modalisi viszonyragos alak értelmezése során alkalmazott elemek sorrendiségét mutatja. Itt a legtöbbször nem adtak értelmezést: 52 fő (36,87%); ezt követően 35-en (24,82%) 5 mondategységből álló mondategységet hoztak létre, míg a gyakoriságot tekintve a harmadik helyen a 6 egységű mondategységet alkotók állnak 26-an (18,43%).

	15 évesek			16 évesek		17 évesek		Összesen
	M. e.	db	%	db	%	db	%	
1.	0	17	12,05	13	9,21	22	15,60	52
2.	5	19	13,47	7	4,96	9	6,38	35
3.	6	11	15,51	7	4,96	8	5,67	26
4.	4	4	2,83	1	0,7	8	5,67	13
5.	7	2	1,41	4	2,83	2	1,41	8
6.	9	—	—	1	0,7	2	1,41	3
7.	3	2	1,41	1	0,7	—	—	3
8.	2	1	0,7	—	—	—	—	1

Az alábbi táblázat a „házastul” sociativusi viszonyraggal ellátott szóalak értelmezésének eredményét mutatja. Legtöbbször 4 mondategységből álló mondatot végeztek az értelmezést: 55-en (39%), míg második helyen áll a mondatalkotó elemek számát tekintve a 3 mondategységből álló elemet alkalmazó megoldás: 24 fő (17,02%); 21-en (14,89%) pedig 5 tagú mondatot alkottak beszélt nyelvi megnyilatkozásukban:

	15 évesek			16 évesek		17 évesek		Összesen
	M. e.	db	%	db	%	db	%	
1.	4	27	19,14	16	11,34	12	8,51	55
2.	3	10	7,09	6	4,25	8	5,67	24
3.	5	10	7,09	1	0,7	10	7,09	21
4.	6	4	2,83	5	3,54	8	5,67	17
5.	2	5	3,54	2	1,41	5	3,54	12
6.	0	—	—	4	2,83	4	2,83	8
7.	7	—	—	—	—	1	0,7	1
8.	8	—	—	—	—	1	0,7	1
9.	9	—	—	—	—	1	0,7	1
10.	13	—	—	—	—	1	0,7	1

A „háztól” ablativusi viszonyraggal ellátott szóalak értelmezésére adott válaszok: átlagos terjedelme: 5,32 szóból áll; a „házanként” distributívusi viszonyragosé 4,66 szóból áll, a „házul” essívusi-modalisi viszonyragot értelmezők mondatalkotása átlagosan 3,73 szóból állt. A beszélt nyelvi megnyilatkozások során megalkotott mondatok átlagos terjedelme 4,27 szóból áll. Összehasonlítást tettünk az írásban történt toldalékos alakokkal ellátott megnyilatkozások és a beszélt nyelvi értelmezések átlagos mondathosszsága szempontjából. Az írott nyelvek átlagosan 12,44 szóval, a beszélt nyelvi megnyilatkozásokor átlagosan 4,27 szóval értelmezték a kívánt szóalakot. Az eltérés: a beszélt nyelvi válaszok átlagosan 2,91-szer kevesebb szó felhasználásával értelmezték a kívánt elemeket. A számok abszolút értékének tükrében: 8,17 szóval kevesebbet használtak átlagosan a beszélt nyelvi értelmezés megfogalmazásakor, mint az előző feladat írásban történt megoldásakor. Ezek a mennyiségi mutatók is jól tükrözik: a beszélt nyelvi megnyilatkozások megsemmisítéskor lényegesen kevesebb elemet alkalmaznak a kísérleti személyek, mint írásban. Ennek magyarázata a kétféle megnyilatkozási mód alapvető eltéréseiből adódik: a beszélt nyelvi megnyilatkozásokor a probandusokat az *egyszeriség, meg nem ismételhetőség* megóvta a terjengősségtől, s ha megkeresnének, akkor sem találnának sok redundáns elemet; míg ilyen jellegű visszautaló elemek, a *téma* alkotóelemei a több egységből álló mondategységek szempontjából értékelhetők az írásbeli megnyilatkozásnál. A legszembevetőbb a témába tartozó redundáns elemek alkalmazása a több mondatnál értelmezőknél, akiknél a redundanciát előre — és visszautaló funkcióban találjuk, mintegy a szövegösszefüggés megteremtő eszközeiként.

A kommunikációs helyzet típusok alakulása a két korpuszban

A kommunikációs helyzet típusok a következőképp alakultak, s alakulásuk meghatározta (és/vagy befolyásolta) az egész kommunikációt.

A probandusok kérdőív-kitöltése nem számít teljes, közvetlen kommunikációnak. Ez közvetett kommunikáció, melynek során az adó és a vevő (a vizsgálatot végző személy és a probandus) között sajátos viszonyrendszer alakul ki a kommunikációs láncban.

A vizsgálatot végrehajtó személy a vizsgálati személy (személyek) bizonyos specifikus sajátosságát (itt nyelvhasználati szintjét, ismeretalkalmazásának minőségét) kérdőívvel szándékozik mérni, s mivel ez közvetett módon történik, a probandus a kérdőív kitöltésekor ugyancsak áttételesen közvetíti az általa interioziált ismereteket, s itt a visszacsatolást a vizsgálatot vezető személy számára a kérdőívek értékelése jelenti. Még mindig személytelen módon, nem teljes kommunikációban vesz részt a két személy. Az exploráció közvetlen kommunikatív szituációt teremt, s a probandus számára csak ekkor nyílik lehetőség, hogy munkájának eredményességéről tudomást szerezzen, míg a kísérletvezető az exploráció során valódi kommunikációs szituációt hoz létre. A kommunikáló felek elsődleges érintkezési formája beszéd segítségével történik. Sor kerülhetett az írott nyelvi megnyilatkozás eszközkészletéről folyó beszélgetésre is, ennek során nyílt alkalom a probandus egyszeri, meg nem változtatható, rögzített írásbeli megnyilatkozásának beszédrel történő korrigálására. Ez volt az a szituáció, amikor a legszembevetőbb volt a mozdulatoknak — mint jeleknek — a figyelemmel kísérése. Ebből a szempontból a mozdulatoknak, a mimi-kának, a pantomimikának jelentésbeli, szemantikai, illetve kifejező funkcióját figyelhetjük meg. A probandusok gesztusainak jellegzetes megnyilvánulását a törzs, a végtagok és a fej mozdulataiban mérhetjük le. Számszerűsége nem törekedtünk, de ál-

talánosan megállapítható, hogy a kísérleti személyek mozgulatai a legkülönbébb érzelmi jelentést hordozták magukon. Ha csoportosítjuk *gesztusaikat*, akkor azok az alábbi elemeket mutatják: intellektuális, emocionális, voluntáris elemeket tártak fel, de gesztusaik, mimikájuk tanúskodott a feszült figyelem sajátosan feszes testtartásáról, néhány tanulónál magasfokú *empátiáról*, a feladattal való közel maximális azonosulásról is meggyőződhattunk.

Ha a fenti csoportosítást figyelembe vesszük, az egyes törzs-, végtag-, illetve fejmozdulatok közül kiemelhetjük a következőket: vállrándítás, feszes tartás, összekuporodás; a kezekkel való dobogás, csettintgetés, a zsebkendő gyűrögetése, néhány esetben a hypermotilitás jegyében túlzott mértékű lábremegetés; a homlok összeráncolása, lebiggyesztett ajak, grimaszok, orrfintorgatások, egy-két esetben a „nem tudom” értelemben használt fejcsóválás. Egy probandus esetében feltűnt a mozgulatok és a beszédbeli megnyilvánulás közötti *diszharmónia*. Teljesen nyugodt, normál beszédtempóját ideges ujjdobogással, illetve a keresztbe vetett lábak túlzott mértékű lóbázásával kísérte. Összeegyeztethetetlennek (inkongruensnek) tűnt a kétféle tevékenység. Úgy látszott, hogy a beszéd jelentéstartalmát a probandus egész viselkedése — „gesztruális nyelvezte” — *inadekvát* módon tükrözte vissza. Feltételezésem szerint törekvéseinek, igazi gondolatainak eltakarására került előtérbe ez a mozgásos viselkedés. Egy későbbi alkalommal megkérdeztem — mikor a mimikája és minden mozgulata összhangban volt a beszédtempójával, semmi nyoma nem maradt az aritmikusságnak —, mi volt az oka előző viselkedésének. Előbb gondolkodott ugyan rajta, de bevallotta, hogy akkor már öt perce folyt az edzés, s neki még le kellett vetkőznie. (52. L.) Válaszadását előző viselkedése, írásbeli és szóbeli megnyilvánulásainak ismeretében elfogadtam, hiszen itt nem lehetett szó a kísérletvezető tudatos félrevezetéséről. S bár jól tudjuk, hogy viselkedésünk igen sok (majd minden eleme) tudati ellenőrzés alatt áll, az irányítás viselkedésbeli megnyilvánulásaink, különösen hirtelen környezeti ingerekre történő reagálásainkban sok ösztönös reakciót, feltétlen reflexláncolatot működtethetnek. Célunk olyan szituációk leírása, amelyekben a reakciók, a beszédbeli és gesztusnyelvbéli reakciók sztereotíp módon megisméltódnak. Ezt eddigi tapasztalataink megalapozzák, és ezirányban is tovább folytatjuk a vizsgálódást.

A középiskolások írott nyelvhasználatának elemzése előtt hipotézisünk az volt, hogy a kísérleti személyek az elsajátított ismeretek alkalmazásakor a helyettesítési helyzetekben, a gyakorlati problémamegoldás során jelentős, korcsoportonként is kimutatható különbséget fognak mutatni, amit motivál a fáradékonysági tényező, a vigilancia-szint és az aktuális pszichikus állapot is.

A vizsgálat eredménye e tekintetben nem mutat szignifikáns különbséget a 15—16, illetve 17 évesek csoportjai között. Inkább az tűnik meglepőnek, ahogy az egyes korcsoportokon belüli eredmények születtek.

Fáradékonysági mutatók mérését objektív eszközökkel nem végeztünk, csak viszonyítani tudunk a fáradékonyság körében GERÉB GYÖRGY által végzett általános metodológiai elvekhez a fáradtság napi és heti ritmusára vonatkozóan: az I. d tanulói a kérdőívet pénteken a 6. órában töltötték ki, s ez a feltétlenül fellépő figyelmi-koncentráció csökkenés számokkal is mérhető, teljesítményükben nyomon követhető.

A kérdőíves módszer a tanulók írott nyelvi megnyilatkozásának, nyelvhasználatának mérésére szolgált. Az ilyen és hasonló jellegű megközelítések „...sosem fogják tükrözni a pszichológiai és a pszicholingvisztikai valóságot, már csak azon oknál fogva sem, hogy a beszédtevékenység... mindig meghatározott elemi cselekvések, azaz jelentéshordozó műveletek rendszere lesz.” (LEONTYEV, 1973.) Amikor vizsgálódásunkat kiegészítettük azokkal az eljárásokkal, melyekkel verbális, beszédbeli

megnyilatkozásokat kapunk, ezt azért tettük, hogy a nyelv (s így az elsajátított ismeretanyag) aktualizálását is megfigyeljük középiskolás diákjaink esetében.

A feladatok között jó összehasonlítási lehetőség adódott az írott nyelvben valamint beszédben használt — és összehasonlított — mondategységek mennyiségi mutatóit tekintve. Azt tapasztaltuk, hogy az írott nyelvi megnyilatkozások átlag 12,44 mondategységet, míg a beszélt nyelvek átlag 4,27 mondategységet használtak fel megadott probléma megválaszolására. Ez az adat igazolni látszik hipotézisünket, amely szerint az élőszóbeli megnyilatkozás lényegesen célratoróbb, rövidebb, mint az írásban történt megnyilatkozás. Ez abból is adódik, hogy a beszédben történt fogalomértelmezést a fogalom aktualizálásával adták meg, míg írásban — a válaszkényszer, a javítás lehetőségének lényegében teljes hiánya, a többször végig nem gondolhatóság ténye miatt — a körülményesebb fogalmazás került elő. Lényeges különbség mutatkozott meg az elemzendő szövegeknek textusbeli helyét illetően is. Az élőbeszéd produktumai „magvukat”, lényegüket „elől hordják” (a *rémát*), míg a többit, a már ismert részt (témát) ez után helyezik el. Ezt igazolták számszerű eredményeink is. Az 564 adatból az I. rész közepén 247-szer (43,79%), az első helyen 160-szor (28,36%) a második helyen 82-szer (14,89%) található meg az értelmezésre váró szóalak.

IRODALOM

- ANTAL L., A jelentés világa. Magvető Kiadó. Bp. 1978.
ARONSON, E., 1978., A társas lény. Közgazdasági és Jogi Kiadó. Bp.
BUDA B., 1974., A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Szakkönyvtár. Bp.
CHOMSKY, N., Current Issues of Linguistic Theory Hága, Mouton, 1964.
DEME L., 1969., Az általános nyelvészet alapjai. Bratislava.
DEME L., 1976., A beszéd és a nyelv. Tankönyvkiadó. Bp.
DEME L., 1978., Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség. Kossuth Könyvkiadó. Bp.
GERÉB GY., 1959., Kísérletek a fáradság lélektanának köréből. Akadémiai Kiadó. Bp.
GERÉB GY., 1971., Az iskola pszichés klímája. Tankönyvkiadó. Bp.
LEONTYEV, A. A., 1973., Pszicholingvisztika és nyelvtanítás. Tankönyvkiadó. Bp.
LOTZ, J., 1976., Szonettkoszorú a nyelvről. Gondolat Kiadó. Bp.
OSGOOD, CH. E., 1974., A szemantikai tér felderítése felé. Tankönyvkiadó. Bp.
SAPIR, E., 1971., Az ember és a nyelv. Gondolat Kiadó. Bp.
SZECSKÓ T., 1971., Kommunikációs rendszer — köznapi kommunikáció. Akadémiai Kiadó. Bp.
HOOSAIN, R., 1977., The British Journal of Psychology Cambridge University Press.
VIGOTSZKIJ, L. SZ., 1967. Gondolkodás és beszéd. Akadémiai Kiadó. Bp.

ANALYSE GESCHRIEBENER UND GESPROCHENER SPRACHLICHER ÄUSSERUNGEN VON PSYCHOLINGUISTISCHEM GESICHTSPUNKT

ERZSÉBET BÁCSKAI

Die Arbeit analysiert die geschriebenen und gesprochenen sprachlichen Äusserungen — Manifestationen — von 141 Mittelschülern in zweierlei Kommunikationssituationen. Die Abweichung zwischen der Manifestationsweisen tritt auch in dem unterschiedlichen Umgang der Redevorträge zutage: die Kürze der gesprochenen sprachlichen Äusserungen wird der Frage der Einmaligkeit, der Unwiederholbarkeit zugeschrieben. Die Interpretation der einzelnen Wortformen ist geschrieben um 8,17 Satzeinheiten umfangreicher. Ein Unterschied ergibt sich auch hinsichtlich der Placierung der „Thema — Rhema“ — Elemente. Die lebende Sprache trägt ihren „Kern“, das „Rhema“, vorn und placiert den schon bekannten Teil, das „Thema“ hinter diesem. Ein bedeutender Unterschied der Manifestationen betreffs der Situation: die mündliche, gesprochene trägt die wesentlichen Besonderheiten der unmittelbaren menschlichen Kommunikation an sich. Im weiteren tut Verfasser die Elemente des die verbalen Äusserungen begleitenden, nicht verbalen Kanals dar.

АНАЛИЗ ПИСЬМЕННОГО И УСТНОГО ВЫСКАЗЫВАНИЯ С ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ

ЭРЖЕБЕТ БАЧКАИ

В работе подвергаются анализу письменные и устные высказывания 141 ученика средних школ в двух коммуникативных ситуациях. Различия между видами высказываний проявляется и в объеме устных высказываний: их краткость объясняется однократностью, неповторимостью. Понимание некоторых словоформ на письме на 8,17 единиц больше. Наблюдается также разница и в отношении места элементов «тема-рема»: «ядро» (суть), «рема» в устном высказывании помещается впереди, а уже известная часть, «тема» — позади. Значительное расхождение в высказываниях относительно ситуации объясняется тем, что устное высказывание обладает существенными свойствами непосредственных коммуникаций между людьми. Далее автор раскрывает элементы невербальных каналов, сопровождающих вербальные высказывания.